

1921

Якщо «Вечеря в Ґермантів» — це картина, якій судилося стати відомою, то про картину, яку можна назвати «Смерть бабусі», скажу те саме. Заради таких сторінок, наповнених надчутливістю і надспостережливістю, книжкам Марселя Пруста можна пробачити розлогість і багатослівність. Аби сповна насолодитися творами Пруста, необхідно відмовитися від усталених читацьких звичок. Його книги не мають ані розміру, ані композиції, до яких ми звикли в романах. Речення в них не підпорядковані жодному стандарту. Вони тягнуться і стискаються відповідно до внутрішніх законів.

Марсель Пруст — винятковий письменник. Поважаймо й захоплюймося ним як таким. Він присвятив себе «пошукам утраченого часу», і, йдучи за ним, нічого не втратимо, лише знайдемо рідкісну насолоду.

*Автор: Henri de Régnier
Le Figaro стаття La Vie littéraire
(19 вересня 1921 року)*

ЗМІСТ

<i>Від перекладача</i>	11
ҐЕРМАНТСЬКА СТОРОНА I	17
ҐЕРМАНТСЬКА СТОРОНА II	343
<i>Розділ 1. Хвороба моєї бабусі. — Берготтова хвороба. — Дюк і лікар. — Останні хвилини моєї бабусі. — Її смерть</i>	345
<i>Розділ 2. Альбертинин візит. — Перспектива вигідної партії для кількох друзів Сен-Лу. — Дух Ґермантів ув очах принцеси Пармської. — Химерний візит до барона де Шарлюса. — Його поводження стає дедалі загадковішим. — Червоні черевички дюкині</i>	377

ВРАНІШНІЙ ЩЕБЕТ птаства докучав Франсуазі. За кожним словом «челяді» вона аж кидалася; біганина «наймичок» усе муляла їй, і вона щоразу питала, коли ж вони вговкаються¹; а все тому, що ми перевезлися. Звісно, служба не менше гасала й на піддашші нашої попередньої оселі; але там Франсуаза знала геть усіх і якось зріднилася з їхнім вештанням. А тут навіть тиша якось неприємно її насторожувала. Нова дільниця здавалася так само тихою, як галасливим той бульвар, де ми досі мешкали, тож навіть неголосна пісенька якогось перехожого (чутна звіддала наче оркестрова мелодія) витискала сльозину з очей Франсуази-вигнанки. Ось чому я, хоч і кепкував з неї, що вона так важко переживає наш переїзд із будинку, де «нас так усі шанували», де вона з комбрейськими незмінними планами пакувала свої речі й заявляла, що на світі кращого за цей дім нема, одначе, не дуже швидкий зніматися з насидженого місця та оббуватися² в новому, потягнувся до нашої старої наймички, побачивши, що лад у домі, де новий швейцар не виявляв до неї уваги, потрібної для її душевного здоров'я, довів її до нестями. Зрозуміти мене могла лише вона, у кожному разі, не ліврейний лакейчук, байдужий до комбрейського духу; для цього лакея переїзд на проживання до іншої дільниці правив за якісь канікули, коли за зміни обстановки ти відпочиваєш, як у дорозі; йому здавалося, ніби

¹ Вговкатися — тут: вгамуватися. — Прим. кор.

² Оббутися — звикати. — Прим. кор.

він потрапив до села; і навіть нежитю, напевно, схопленому у вагоні зі щілявими вікнами, він радів: оце провітрився так провітрився! Чхаючи, він тішився, що опинився в такому раю; найнятися до панів, «яким мандрівочка пахне», це його давня мрія. Тим-то я навіть і не подумав про нього, а подався просто до Франсуази; під час переїзду я сміявся з її сліз (знайшла чому рюмсати!), вона ж не пробувала розбити мою нинішню журу саме тому, що поділяла її. Разом із гаданою «вражливістю» нервових людей зростає їхній егоїзм; співчувати чужим гризотам вони незугарні, зате зі своїми носяться, як дурень із писаною торбою: Франсуаза бідкалася, тільки-но щось дошкуляло їй, зате вернула ніс від мого болю, а то мені ще, чого доброго, полегшає від того, що моєму горю співчують, що моє горе бачать. Так само вона повелася і тепер, коли я заговорив з нею про наш новий дім. Ба більше: третього дня, коли мене через переїзд усе ще «температурило» й, мов той удав, який проглотнув цілого вола, я мучився, не можуть «перетравити» виставлене на очі скринисько, Франсуаза пішла на стару квартиру по якісь забуті речі й, підступна, як усі жінки, повернувшись, заявила, що на нашому давньому бульварі від спеки вона мало не задихнулася, що, йдучи туди, довго «блукала», що ніде не бачила таких незручних сходів, що нині не вернулася б жити туди «ані за царство», чи хай би їй — ич, чого захотілося! — давали навіть мільйони й що все (тобто все, пов'язане з кухнею і коридорами) значно краще «облаштоване» в нашому новому помешканні. Одначе пора сказати, що ця квартира містилась у флігелі Германтського палацу, а перевезлися ми туди, бо бабуса, почуваячись зле, потребувала свіжішого повітря. Але ми цього бабусі не сказали.

У певному віці Імена, даючи нам образ Непізнавального, який ми вклали в них, і водночас означаючи для нас якесь реальне місце, змушують нас тим самим ототожнювати у своїй свідомості обидва ці поняття, тож-бо ми шукаємо в якомусь місті душі, якої бути там не може, але якої нам уже не вигнати з його назви; Імена індивідуалізують

не лише міста й річки, як їх індивідуалізують алегоричні картини, вони, Імена, змережують відмінностями й населяють дивами не лише світ фізичний, а і світ соціальний: тоді в кожному замкові, у кожній славетній чимось осаді мешкає дама чи фея, як у лісах живуть лісові духи, а у водах — річкові німфи. Іноді схована у глибу свого імени фея міняється за примхою нашої уяви, її творця; ось так і аура, яка оточувала в мені дюкиню Германтську, довгі роки будучи для мене лише відблиском шкельця чарівного ліхтаря і церковного вітража, починала блякнути, щойно геть інші марення наситили її вологою шумлявою¹ струй.

Але фея сохне, коли ми підступаємо до живої особи, названої її іменем, бо ім'я починає тоді віддзеркалювати жінку, а жінка нічого від феї в собі не має; фея може відродитися, коли ми відійдемо від жінки, та якщо залишимося при ній, фея умре вже остаточно, а вкупі з нею й ім'я, як рід Лузиньянів, приречений згаснути того дня, коли зникне фея Мелюзина². Тоді Ім'я, у якому під новими й новими ґрунтами перемальовувань ми, зрештою, могли б відкрити гарний портрет незнайомки, досі небаченої, тоді це ім'я є вже тільки простим паспортним фото, потрібним на те, аби справдити, чи знаємо ми перехожу жінку і чи треба їй уклонятися. Та тільки-но якесь давнє враження, — так грамофонні диски зберігають виконавчий тон і стиль розмаїтих музик, — дасть змогу нашій пам'яті почути це ім'я в тодішньому для нас звучанні, ім'я на позір незмінене, ми зараз же відчуємо, яка відстань розмежовує між собою мрії, які роїлися перед нами, коли вимовлялися наново одні й ті самі склади. На мить із почутого знову щебетливого його звучання далекої весни ми можемо вичавити, як із малярського тюбика, щирий, забутий, таємничий і свіжий відтінок

¹ Шумлява — хлюпотіння. — *Прим. кор.*

² Легендарна засновниця дому Люзиньянів. Оповідач, очевидно, пов'язує дюкиню з феєю: обидві належали до славетного роду, обидві мали здатність перекидатися із жінки у змію.

тих днів, а ми ж тішилися оманливою думкою, що їх пригадуємо, коли, подібно до богомазів, забарвлювали наше минуле, вміщене на тому самому полотні, в умовні й однаковісінькі тони свідомої пам'яті. Ба ні, навпаки, кожна мить нашої минувшини вживала для своєї самобутньої творчості, у єдиній своїй гармонії, тодішніх фарб, яких нині вже не знаємо, але вони ще здатні раптово мене зчарувати, якщо випадково ім'я Германт відзискає¹ на хвилю по стількох роках звучання — таке не схоже з теперішнім, — яке я схопив на весіллі панни Персп'є², поверне мені ту теплу, яскраву, свіжу блакить, якою оксамитилася пишна краватка молоді дюкинї, й осяяні лазуровою усмішкою її очі, схожі на свіжорозквітлі й недосяжні барвінки. А ще старосвітське ім'я Германт скидається на дитячий балончик із киснем чи іншим яким газом; коли його розбиваю і випускаю те, що в ньому, я дихаю комбрейським повітрям того року, того дня — повітрям, змішаним з ароматом розгойданого вітром глоду. Цей вітер, вісник дощу, віючи з майдану, то проганяв сонце, то розстилав його на червоному коверці ризниці, і тоді коверець полум'янів яскравим, майже рожевим кольором герані та його пишання набирало, так би мовити, вагнерівської лагідності, святкової і шляхетної. Але навіть поза тими рідкісними моментами, коли ми зухвало чуємо, як тремтить первісна сутність і як оживає знову, відзискуючи свою форму та візерунок з нині мертвих складів, мертвих, позаяк імена, знаходячи практичне застосування в запаморочливому вихорі буденного життя, геть-то знебарвлюються, — так запущена строката дзиґа здається у своєму швидкому обертанні зовсім сірою, — замислюючись над цим у хвилини задуми, ми натомість намагаємося, — повертаючись у минуле, — сповільнити, загамувати

¹ Відзискати (*dial.*) — брати щось назад, забирати, повертати. — Прим. кор.

² Про весілля доньки доктора Персп'є та участь у ньому дюкинї Германтської розповідається в «На Сваннову сторону».

вічний рух, який нас пориває, і тоді перед нами помалу знову зринають, сусідуючи між собою, зовсім відрубні один від одного відтінки, яких у той чи інший період нашого життя прибирало те саме ім'я.

Безперечно, я не знаю, яка форма сполучалася в моїх очах з іменем Германт, коли моя мамка, звісно, несвідома того, як досі несвідомий і я, на чию честь складено цю пісеньку, заколисувала мене давньою мелодією «Слава маркізі Германтській», або коли за кілька років старий маршал Германт, сповнюючи гордістю серце моєї мамки, спинявся на Єлисейських Полях, кажучи: «Ач яка ловкенька дитина!» і діставав з кишенькової бонбоньєрки плитку шоколаду. Ці літа раннього дитинства уже не в мені, вони живуть окремо, я знаю про них, як і про те, що було перед моїм народженням, лише з розповідей. Але з бігом часу я знайшов у собі одну по одній сім чи вісім іпостасей цього імени; перші були найкращі; мало-помалу дійсність викурила моє марення з передової лінії, і воно засіло трохи далі, а потім дійшло до нового відступу. І водночас із дюкинею Германтською змінювалася її оселя, так само зроджена із цього імени, запліднюваного рік у рік якимсь почутим мною словом, яке оновлювало мої давні марення; нова оселя відбивала ті марення самим своїм камінням, що набувало здатності віддзеркалювати, як віддзеркалює поверхня хмари або озера. Там, де бовванів безтілесний донжон, який був лише пасмугою помаранчевого світла і з верхотури¹ якого сеньйор і його малжонка² вирішували долю своїх васалів, нині стелився — аж наприкінці «Германтської сторони», куди я не раз у поліття³ ходив з моєю ріднею берегом Вівонни, — річний край, де дюкиня навчала мене ловити пструги й перелічувала назви бузкових та блідо-червоних квітів, які клечали низенькі

¹ Верхотура (розм.) — верхня частина споруди, горішній поверх. — Прим. кор.

² Дружина (полон.) — дружина. — Прим. кор.

³ Врожайне літо. — Прим. кор.

садові мури; а ось — дідизна¹, поетичне обійстя, де думна раса Германтів, ніби пожовкла й оздоблена віньєтками вежа, що перетривала віки, підносилася вже над Францією, тоді як небо ще світило пусткою там, де згодом повиростають Нотр-Дам-де-Парі й Нотр-Дам-де-Шартр; тоді як на шпилі Ланського пагорба² ще не осів собор, як на горі Арарат — ковчег, повен Патріархів і Праведників, які боязко визирають із вікон і дивляться, чи не вщух гнів Божий, ковчег, який прихопив із собою всі різновиди рослин, щоб розмножити їх потім на землі, напхом напханий звірятами, які вилазять звідти навіть крізь вежі, ковчег, де бугаї любісінько розгулюють по даху й оглядають згори рівнини Шампані; тоді як мандрівець, який покинув на схилку дня Бове, ще не бачив позад себе на скруті невідступних, розпростертих на золотому екрані заходу чорних гіллястих крил бовейської катедрі³.

Цей Германт, ніби зійшовши з романної сторінки, був для мене примрійним краєвидом, який я ледве міг уявити й тому так палко мріяв побачити, краєвидом посеред справжніх земель і доріг, де могла раптом появитись якась геральдика, за дві милі від вокзалу; я все згадував назви сусідніх селитьб⁴, ніби вони були біля стіп Парнасу чи Гелікону; і здавалися вони мені найкращою умовою — з топографічного погляду — для зародження таємничого явища. Я знову оглядав під вітражами комбрейської церкви мальовані герби, чиє поле заселяли з віку до віку сеньйоріями, що їх цей славетний дім через шлюби та купівлю стягав до себе з усіх куточків Німеччини, Італії і Франції: безкраї землі на Півночі, могутні міста на Півдні, які злучилися, утворивши Германт, і з утратою своєї матеріальності повписували алегорично свої зелені донжони або сріблясті замки в його

¹ Щось, успадковане від предків, родове. — Прим. кор.

² Собор Ланської Божої Матері (початок зведення — XII століття, кінець спорудження — 1225 рік).

³ Зведення Бовеського собору розпочато 1247 року.

⁴ Селитьба — тут: село, селище. — Прим. кор.

лазуровий герб. Я чув розмови про славні Германтські гобелени й бачив, як вони, середньовічні, блакитні, цупкенькі, яскріли хмарою на легендарному амарантовому імені на узліссі заповітної пущі, де так часто полював Гільдеберт¹, і я сподівався, що всі таємниці тих земель, усі таємниці найвіддаленіших віків збагну, не пускаючись у мандри, а тільки на мить підступивши в Парижі до дюкині Германтської, каштелянки замку й озерної пані, ніби її вид і слова були овіяні особливими чарами тутешніх лісів та річок і мали ту саму печать старосвітчини, що й давній кодекс звичаєвого права, бережений у її архіві. Саме тоді я познайомився із Сен-Лу; він сказав мені, що замок почав називатися Германтським допіру від XVII століття після купівлі його предками. Доти Германти жили по сусідстві, а титул їхній походить не від назви цієї місцевости. Містечко Германт дістало назву від замку, під яким розкинулося, а аби не нівечити замкового краєвиду, чинний тоді сервітут² розпланував вулиці й обмежив висоту будинків. Щодо гобеленів, то їх ткали за малюнками Буше³; їх придбав у XIX столітті один з Германтів, знавець, і висіли вони поряд із поганенькими полотнами ловів, які намалював він сам, у дуже бридкому салопі, оббитому андриноплем і плюшем. Ці пояснення Сен-Лу ввели до замку елементи, чужі імені Германт, і я тепер не можу оцінювати мурування замку із самого звучання складів. На тлі назви вже не світив відбитий в озері замок, і садибою дюкині Германтської мені нині видавався її палац, палац Германтів, чистий, як її ім'я, бо жодна матеріальна й непроникна часточка не порушувала й не каляла⁴ його прозорости.

¹ Гільдеберт I (495–558) — син короля Кловіса, засновник «примітивної церкви» в Комбре.

² Обмеження права користування чужою власністю, головно землею, заборона проїзду через приватні володіння тощо.

³ Буше Франсуа (1703–1770) — маляр, рисувальник, декоратор і гравер, майстер галантного малярства і стилю рококо.

⁴ Каляти (розм.) — бруднити. — Прим. кор.

Як «церква» означала не лише святиню, а й зібрання вірних, так і палац Германтів обіймав у собі всіх осіб, які брали участь у житті дюкині, але ці люди, яких я зроду не бачив, були для мене лише славними та поетичними іменами, а що зналися вони з людьми, які для мене були теж тільки іменами, то ще більше посилювали й ще ревніше хоронили таємницю дюкині, творячи довкола неї широкий ореол, який як і блякнув, то хіба ближче до свого краю.

Гостей на її раутах і прийняттях я уявляв безтілесними, без вусів і без черевиків, без банальних реплік, як і без реплік оригінальних, бодай у людському, побутовому плані, й уся ця, така сама нематеріальна, як бенкет марюк чи бал упирів, шуря-буря імен довкола статуетки із севрської порцеляни, цебто довкола дюкині Германтської, змагалася своєю прозорістю із шибками її скляного палацу. Потім, коли Сен-Лу розповідав мені анекдоти про капелана й садівників своєї кузинки, палац Германтів зробився, — як колись міг бути якийсь там Лувр, — таким собі замком, оточеним у центрі Парижа землями, успадкованими на підставі старожитнього, дивом уцілілого права, на яких вона все ще тішилася феодальними привілеями. Але й ця остання садиба де й поділася, щойно ми оселилися поблизу маркізи де Вільпарізіс, у флігелі дюкині Германтської.

То була одна з тих старих садиб, які подекуди перетривали аж до наших часів і на дитинці¹ яких часто розміщалися, — чи то було шумовиння розбурханого прибою демократії, чи то спадок ще давнішої доби, коли розмаїті ремесла гуртувалися круг сеньйора, — склепи, робітні, навіть якась ятка шевця чи кравця (подібна до тих, що туляться до примурків соборів, поки їх не змете естетика будівничих), комірчини швейцарів, а разом і чоботарів, які розводили курей і вирощували квіти, а у глибині двору, у самому «палаці» мешкала «пані графиня», котра, виїжджаючи старою

¹ Дитинець — центральна укріплена частина міста, огорожена стінами. — Прим. кор.

парокінною коляскою і струшуючи настурціями¹ на капелюшку, ніби зірваними у швейцаровім садку (причому біля візника сидів лакей, злазячи з передка біля кожного аристократичного палацу в дільниці, щоб загнути ріжок візитівки), посидала невиразні усмішки й махала рукою швейцаровим діткам і зустрічним своїм пожилцям, не дуже розрізняючи їх у своїй погордливій гречності і зрівняльній писі.

Найвельможнішою дамою в палаці була дюкиня, елегантна та ще молода. Була то дюкиня Германтська. Завдяки Франсуазі я мав уже уявлення про палац. Бо Германти (Франсуаза часто називала їх «з долу», «нижні») від самого рана зацікавлювали її розум, коли, зачісуючи маму, вона кидала заборонений, непереборний, побіжний погляд на дитинець і казала: «О, двоє сестричок, мабуть, із долу», або: «Ех, гарні фазани в кухонному вікні! Звідки вони, здогадатися неважко: дюк був на полюванні», аж до вечора, коли, подаючи мені піжаму й дослухаючись до гри на фортепіано та до шансонетки, вона підсумовувала: «Гості внизу, їм весело!» — і на її поправному обличчі, під нині вже білими косами, молода усмішка, жвава й гідна, на мить ставила всі її риси на своє місце й надавала їм чогось грайливого, ніби наша служниця мала скласти з кимось кадрили.

Але найбільше зацікавлював Франсуазу, справляючи їй неабияку втіху та завдаючи неабиякого болю, той момент у житті Германтів, коли відчинялася навстіж в'їзна брама й дюкиня сідала в повіз². Було це зазвичай по тому, як наша служба переставала правити врочисту месу, якою був для неї обід, месу, якої ніхто не мав права уривати і під час якої служба була під заборонаю такого «табу», що навіть батько не дозволяв собі їй дзвонити, знаючи зрештою, що ніхто не рушив би з місця і після п'ятого дзвінка і що він тим

¹ Або ж «красоля», *Tropaeolum* L. — однорічна декоративна рослина з розгалуженим стеблом і великими запашними квітками яскравого (переважно жовтогарячого) кольору. — Прим. кор.

² Екіпаж (заст.). — Прим. кор.

самим допустився б цієї нетактовності не тільки даремно, а й на шкоду самому собі. Бо Франсуаза (на старість губи копилячи через усяку дрібницю) ходила б уже цілісінький день з обличчям, розцяцькованим червоним клинописом — не вельми розбірливим, зате довгим рахунком її жалів і таємних причин незадоволення. А втім, вона нарікала й углос, але мурмотіла собі під ніс так, що ми не розрізняли слів. Вона гадала, що цим дошкуляє нам, «увіряється», «наприкрюється», і називалося це в неї «правити цілий Божий день вранішню обідню».

Спевнивши¹ всі ритуали, Франсуаза, яка була — як у катакомбній церкві — і священнослужителькою і вірною водночас, наливала собі останню склянку вина, скидала з шиї серветку, втирала нею губи, на яких були рештки вина й кави, згортала серветку, просилювала в кільце, болісним поглядом дякувала «своєму» молодому лакейчукові, який запопадливо припрохував: «Ще вина, пані? Чудовий букет!» — і йшла одразу відчиняти вікно під тим приводом, що нічим дихати «в цій клятій кухні». Повертаючи ручку у віконній рамі та вбираючи у груди ковток повітря, вона бликала нібито ненароком у дитинець, нишком переконувалася, що дюкиня ще не готова, міряла вогненно-презирливим поглядом запряжений повіз, а відтак, на хвильку присвятивши увагу земному, здійсмила очі до неба, чию ясність завжди передчувала з м'якого повітря і теплого сонця; і довго дивилася на той ріг даху, де щовесни мостилися саме під димарем моїх покоїв голуби, подібні до тих, які аврукали² в її комбрейській кухні.

— Ох, Комбре, Комбре! — вигукувала вона. (Цей поклик, вимовлений співучим голосом, так само як арлезіанська³ чистота її рис, викликали підозру, що Франсуаза походить

¹ Спевнити (заст.) — здійснити. — Прим. кор.

² Аврукання — щебетання, вуркотіння. — Прим. кор.

³ Арлезіанський — родом із Арля. Арль — місто й муніципалітет на південному сході Франції, у регіоні Прованс — Альпи — Лазурний Берег. — Прим. кор.

з Півдня і що її втрачена батьківщина була тільки другою її батьківщиною. Але це враження могло бути й оманливим, бо нема, здається, такої провінції, яка не мала би свого Півдня, і скільки савойців та бретонців так само м'яко транспонують довгі й короткі звуки, як південці!) — Ох, Комбре, коли ж я тебе побачу, любий мій городочку! Коли ж то я проведу цілий Божий день під твоїм глодом і під нашим любим бузком, послухаю зябликів та Вівонну, як та журкоче, мов шепче, замість проклятого дзвінка нашого панича, який тільки і знає, що кожні пів години ганяти мене по цьому бісовому коридору. Та ще й вважає, що я не дуже моторна, треба, мовляв, чути дзвінок, як його ще нема; а як уже там на хвилю спізнишся, він аж нетямиться з гніву. Ох, любий Комбре! Може, я тебе побачу аж мертвою, коли мене кинуть у могильну яму, як камінь. Та як я спатиму вічним сном, мені все лунатимуть у вухах ці три дзвінки, через які мені вготовано пекельні муки.

Аж це її вривали крики з дитинця жилетника, котрий сподобався бабусі, коли відвідувала маркізу де Вільпарізіс, і зажив не меншої ласки у Франсуази. Звівши голову на грюкіт відчинюваного вікна, він уже добру хвилю намагався привернути увагу своєї сусідки, щоб поздоровкатися. Зальотність молоді дівчини, якою ставала Франсуаза, пом'якшувала тоді для пана Жюп'єна оприскливе лице нашої старої кухарки, згрубілої від віку, від злого гумору та від розжареної плити; коли Франсуаза віддавала йому чолом, уклоняючись стримано, невимушено та знічено, уклін її був граційний, але німий, бо хоч вона й порушувала мамину заборону визирати на дитинець, а все ж не сміла йти наперекір аж так, щоб перемовлятися через вікно: ще, чого доброго, «натруситься», як вона казала, їй від пані. Вона кивала жилетникові на запряжений повіз, ніби кажучи: «Добрі коненята, ге?» — а сама мурмотала: «Старі шкапи!» — знаючи, що він відповість, прикладаючи руку до уст, аби вона почула його приглушений голос: «Ви теж могли б завести собі таких, якби побажали, а може, ще й більше, але ви цього не любите».